

תיאוריית ההתקשרות ותרומת המשפחה להתפתחות הילד

ניתן היה לצפות שיהיו להם תינוקות שיפתחו התקשרות לא בטוחה-מתנגדת. הורים שהגיבו באופן קונסיסטנטי בדחייה כאשר תינוקותיהם חיפשו קירבה, ניתן היה לצפות שיפתחו התקשרות חרדה-נמנעת (Haugaard & Hazan, 2002).

תיאוריית ההתקשרות במילים יומיומיות טוענת שתינוק מבסס לעצמו תחושה שהוא אהוב ושמקבלים אותו כפי שהוא. מתוך אלפי האינטראקציות עם ההורה, הוא לומד מתוך הניסיון את התחושה הטובה של ביטחון, שיש לו על מי לסמוך בעת מצוקה, תחושה שמאפשרת לו להתנסות, לטעות. תוך כדי כך הוא מבסס ביטחון עצמי גבוה ותחושת ערך עצמי גבוהה שמלווה אותו בהתמודדותיו במהלך החיים.

האם אהבה שהורה נותן היא הגורם היחיד שמשפיע על התוצאות שנראות בהתפתחות הילד? תיאורטיקנים שהתעניינו בגורמים התורמים להתפתחות מיטיבה של הילד הרבו לבחון השערה זו. עם הזמן, למשל, התגבר הוויכוח באשר לקשר בין המאפיינים של התינוק, בייחוד הטמפרמנט וההתקשרות. תיאורטיקנים בחנו מה בדיוק מסביר את התנהגות הילד בזמן הפרידה מהאם בסיטואציית הזר ובזמן קבלתו את האם באיחוד המחודש? למרות שלפי התיאוריה של בולבי, התנהגות ההורה היא הגורם המכריע לגבי סגנון ההתקשרות, מחקרים רבים תמכו בהשערה שהטמפרמנט של הילד קשור לאיך הילד יגיב בזמן פרידה ובאיחוד מחדש עם ההורה בסיטואציית הזר של Ainsworth.

בנוסף לשאלה מה מסביר את התנהגות התינוק בסיטואציית הזר, נשאלת השאלה האם ישנם גורמים נוספים שקשורים שבכוחם לבבא את איכות התפתחותו הרגשית, החברתית והקוגניטיבית ואת איכות הקשרים שהתינוק ייצור.

התפיסה של בולבי אומצה בסופו של דבר על ידי החברה הפסיכואנליטית. שינויים חברתיים ותמורות טכנולוגיות עוד נדרשו כדי להבין שהיחיד הוא חלק מסביבתו, מהקשרו החברתי. מינושין כתב "תרפיסט שרואה בפרט חלק מהכלל, יחפש אינפורמציה לעיתים בתוך נפשי ולעיתים במיקוד רחב יותר" (מינושין, 1997, עמ' 13). ילד בגיל הגן שלא עוזב את ברכי אמו, יכול לעורר את המטפל להתבונן בקשר בין הילד לאמו, בחרדה שמועברת ביניהם, אך גם להסיט את המבט ולראות כיצד הילד לא ניגש אל האבא, וכאשר האב לוקח אותו אליו הילד מתפתל. באותו הרגע שבו מקרבים את האבא והאבא ביחד, והם מחזקים את הברית ביניהם, הילד נרגע כולו ומסוגל

תיאוריית ההתקשרות נהגתה על ידי ג'ון בולבי (Bowlby, 1907-1990). בולבי למד פסיכיאטריה ופסיכואנליזה וחי בלונדון. הוא סיים לימודי רפואה באוניברסיטת קיימברידג' באנגליה ב-1928, למד במכון הבריטי לפסיכואנליזה וקיבל הדרכה מהפסיכואנליטיקאית הנודעת מלאני קליין. באותן שנים הפרקטיקה השלטת בנוהג גידול הילדים הייתה כזו שבה אמהות נזהרו שלא לפנק את ילדיהן יתר על המידה. למעשה, לפי הביוגרפיה של בולבי, וכנראה גם בבתי אצולה רבים אחרים, הילדים הצעירים היו רואים את אמהותיהם לזמן קצר במהלך היום (לשעה בשעת התה). את ההזנה, היחס ותשומת הלב קיבלו מהמטפלות. בולבי, שעבד במשך שנים בפנימיות שונות עם נערים צעירים הסובלים מבעיות התנהגות, החל לבסס דעה לגבי המקור להפרעותיהם. הוא קשר זאת לטיפול ההורי, ליתר דיוק לפרידה ולאובדן שחוו בגילאים מוקדמים. בולבי פיתח את התיאוריה שלו, שמקור הקשיים הרגשיים של הילד טמון באיכות הקשר הממשי הנוצר בין הילד להורה ובהשפעת תנאי הסביבה כמו פרידה ואובדן.

תיאוריית ההתקשרות שפיתח בולבי ב-1950 יצרה מהפכה בהסתכלות על עולמו הפנימי של הילד, והכניסה את הטיפול האמיתי שמקבל הילד לתוך מרחב זה. התיאוריה שלו עד כדי כך חידשה שהחברה הפסיכואנליטית התקשתה לקבל אותה ולהכלילה בתפיסה הפרוידיאנית כפי שרווחה אז. הרי מבחינת התפיסה של פרויד ההתפתחות הנפשית קשורה לתהליכים תוך נפשיים פנימיים.

לתיאוריית ההתקשרות היבטים שונים. ראשית היא נעוצה בחשיבה האבולוציונית. לפי טענה זו, מכיוון שתינוקות לא יכולים לשרוד בלי ההגנה והטיפול של אחרים, בני האדם פיתחו מערכת התנהגותית כדי ליצור קשרים חזקים עם מטפליהם. ההתקשרות, למרות שהיא יכולת שקיימת מלידה, היא מתפתחת באופן הדרגתי ומושפעת מהתנהגות ההורה. להורה יש חלק משלים ביצירת ההתקשרות והוא מתן טיפול יציב ורגיש לתינוק.

המחקרים של Ainsworth (1969) הרחיבו את ההבנה לגבי סוגים שונים של התקשרויות. כל סוג של התקשרות קשור למאפיינים ספציפיים בטיפול שניתן על ידי ההורה. הורים שהגיבו בצורה קונסיסטנטית, מהירה ואפקטיבית לאיתותי המצוקה של תינוקותיהם, אפשר היה לצפות שתינוקותיהם יפתחו התקשרות בטוחה. הורים שהגיבו בצורה לא קונסיסטנטית, לא צפויה, לעיתים בתגובה חמה והרבה פעמים בכעס או ללא תגובה, באדישות,

לשבת במקומו שלו.

התפיסה הבסיסית של הגישה המשפחתית היא שהתינוק והפעוט אינם פאסיביים בהתפתחותם ושהם מושפעים מכמה מעגלים, וגם משפיעים על התפתחותם ועל סביבתם בחזרה. כך את אותה היצמדות של הילד אפשר לפרש כחרדה, אבל אפשר גם לפרש כהתנהגות שמשקפת דינמיקה משפחתית. אם נתרכז רק בחרדה נהיה עשויים להמליץ לאמא לעשות עוד מאותו הדבר - להיות עוד יותר זמינה וכן הלאה. כך נחזק את ההתנהגות השלילית ואת חוסר הביטחון כאשר למעשה נדרש שינוי מערכתי במבנה ובאינטראקציה בין ההורים, לחזק את התת קבוצה של ההורים, למשל.

כאשר פסיכולוגים החלו לחקור נושאים הקשורים למשפחה, הם עשו זאת במובן מצומצם מאוד. מ-1940 עד 1970, רוב המחקר התמקד בדיאדה אם-ילד והדגיש השפעות חד-צדדיות של טיפול הורי על התנהגות הילד. כיום, זה כבר נתפס כמובן מאליו עבור מומחים להתפתחות הילד שקיימים קשרים הדדיים, דו-כיווניים, בין הורים לילדים. בנוסף, חוקרים מנסים להבין איך האינטראקציה ילד-הורה מושפעת מחברי משפחה אחרים, בנוסף לכוחות הפועלים על המשפחה מחוץ להקשר המשפחתי. על מנת להבין את חשיבות המשפחה להתפתחותו של הילד יש להבין לרגע כיצד צמחה צורת ארגון אנושית זו.

האבולוציה של המשפחה

המבנה של המשפחה מקורו לפני כעשרת אלפים שנה, עוד מתקופת הקדמונים, הציידים-הלקטים. קבוצה המתגוררת יחדיו לצורך הישרדות חבריה, זהו סידור ייחודי למין שלנו. אצל פרימטים לא אנושיים התינוקות נצמדים ומוזנים על ידי האם עד שהם מסוגלים לנוע בעצמאות. אז הם ממשיכים לנוע עם הקבוצה הגדולה ומוגנים פיזית על ידיה מפני תוקפים, אבל עליהם לדאוג לאוכל שלהם בעצמם (Lancaster & Whitten, 1980). הדפוס של משפחת האדם, שבה גבר מסוים הוא בעל אחריות מיוחדת לאישה מסוימת ולצאצאיהם המשותפים, צמחה מכיוון שזה אפשר את הישרדותם. זה הבטיח איזון גם בין ציידים ולקטיות בתוך הקבוצה החברתית, וכך סיפק את ההגנה המרבית נגד רעב. זה הוביל לצמיחה של תפקיד הבעל-אבא, שאין לו מקבילה אצל פרימטים לא אנושיים. כפי שבולבי הראה, קיימת יכולת לקשרים רגשיים חזקים שנעוצה באבולוציה של האדם ומבטיחה מחויבות ארוכת טווח בין החברים. למרות שאנו כבר לא חיים בתקופת הציידים והמלקטות, נראה שמאפיינים שצמחו בעת ההיא יש להם עקבות גם בחיי המשפחה המודרנית. במהלך השנים, פונקציות חשובות נלקחו מהמשפחה באופן מוחלט או חולקו עם מוסדות אחרים. עדיין, שלוש פונקציות - רבייה, סוציאליזציה ותמיכה רגשית - נשארו ייחודיות ובאחריות המשפחה. מעניין ששלוש אלה קשורות ספציפית לילדים, והן כוללות את המשימה של לידה, גידול וטיפול של הצעירים.

המשפחה כמערכת חברתית

המשפחה כמערכת חברתית (Kantor & Lehr, 1975) מספקת פרספקטיבה שיש לה קווים משותפים רבים עם המודל

האקולוגי של Bronfenbrenner (1979). לפי גישת המערכת החברתית, המשפחה היא לא מערכת חברתית חד-כיוונית שבה הילד מעוצב על ידי הטיפול ההורי. במקום זאת, היא מעין משחק פנימי מורכב של חלקים התלויים זה בזה, שביחד יוצרים רשת סיבות ותוצאות הדדיות. כמוכן לא ניתן להקיף כאן את כל האספקטים התיאורטיים והקשרים האפשריים שקיימים במשפחה. אציין רק לדוגמה כי אמהות ואבות מבקרים פחות את ילדיהם כאשר היחסים הזוגיים שלהם חמים ותומכים (Belsky, 1984) ולהפך, עוינות בקרב הזוג קשורה לשימוש נרחב בענישה וכפייה, טכניקות שגורמות בדרך כלל לילדים להגיב בחוסר היענות ובאגרסיביות. דוגמה נוספת, ההשפעה של יחסי אחים על הקומוניקציה הורה-ילד, ולהפך. כלומר, המשפחה היא כמו רשת של חוטים מוצלבים, שבה כל חוט שמושכים קושר ומעצב את אלה שלידו. מינושין שם דגש רב על הגבולות בתוך המשפחה כאספקט שתורם לבריאות של הפרטים בה (מינושין, 1997).

כדי לסבך את הדברים אפילו יותר, הגישה של מערכות חברתיות רואה את המשחק הפנימי של הכוחות במשפחה כדינמיים, פרוגרסיביים, ותחת שינוי והתהוות מתמידים. אינדיבידואלים ממשיכים לגדול ולהשתנות לאורך החיים. כתוצאה מכך, האופי של האינטראקציה בתוך המשפחה אינו סטטי, הוא משתנה במהלך הזמן. למשל, ילדים גדלים, וכך גם ההשתתפות של ההורים בגידול הילדים משתנה. ההורים מגיבים ליכולות החדשות של הילדים - היכולות הפיזיות, הקוגניטיביות והמיומנויות החברתיות המורכבות יותר של הילדים הגדלים - וזה סולל את הדרך להתנהגויות חדשות אצל ההורים ולשינויים ביחסים המשפחתיים. למעשה, Bronfenbrenner ואחרים הראו כי בנוסף להתפתחויות האלה במעגל חיי המשפחה, קשרים עם הקהילה - גם במונחים של מוסדות פורמליים כמו בית הספר, מקום העבודה, מסגרות הן, בית כנסת, וגם במסגרות לא פורמליות כמו קרובי משפחה, חברים, שכנים - כל אלה הם חלקים שמעצבים את הרווחה של המשפחה (Bronfenbrenner, 1979).

פסיכופתולוגיות אצל ילדים, למשל, שנמשכות זמן רב ומלוות בדרך כלל במריבות הוריות, רווחות בערים המרכזיות יותר מאשר ביישובים כפריים (Rutter, 1990). כמו כן, התעללות בילדים והזנחה נפוצים יותר בשכונות אורבניות במקומות שבהם אחוזי האבטלה גבוהים יותר והיכן שתושבים מדווחים על חוסר שביעות רצון מהקהילה, ומתארים אותה כמנותקת חברתית, שבה אנשים לא מתעניינים באחרים. בניגוד לכך, כאשר הקשרים בין המשפחה לקהילה חזקים, והדבר מתבטא למשל בביקורים תכופים בכנסייה או בבית הכנסת, וכאשר בני המשפחה מעורבים ברשתות לא פורמליות של חברים וקרובי משפחה, הלחצים המשפחתיים והפסיכופתולוגיה אצל הילד מצטמצמת. במילים אחרות, תוצאות של מחקרים מראים שקשרים שנבנים בין המשפחה והקהילה תורמים להתפתחות הילד.

מדוע זה קורה? למה קשרים עם הקהילה משמשים כמחסום נגד מתחים במשפחה ומעודדים את התפתחות הילד? תיאורטיקנים של מערכות חברתיות מסבירים זאת מכמה כיוונים. ראשית, תמיכה חברתית נותנת להורים הכרה בין אישית. שכן או קרוב

זוהו משפיע על כל ההתנהלות בבית (Patterson, 1982). עדיין, בתוך כל קבוצה יש גורמים רבים שמשפיעים על גידול הילד. מבנה המשפחה, מנהגים והרגלים, פרקטיקות לפי קבוצה אתנית.

טכניקות של הטלת משמעת כמנבאות התפתחות רגשית, חברתית וקוגניטיבית

מחקרים רבים עסקו בשאלה איך ההתפתחות החברתית, הרגשית והקוגניטיבית של הילד מושפעת מאיכות הקשר עם ההורים. חלק מהתשובות שניתנו עוסקות בהיענות הרגישה להתנהגויות ההתקשרות של התינוק ולהתנהגויות שלו שמעבירות את צרכיו. תשובות אחרות התייחסו לטכניקות של משמעת.

דרישות לסוציאליזציה (חברות) מתחילות ברצינות במהלך השנה השנייה, כאשר הילדים מתחילים לראשונה להיענות לדרישות הוריות. המטפלים מתאימים את ציפיותיהם בהתאם ליכולת הילדים לשלוט בפעולותיהם. למשל, הורה שקשוב לילדו לא יצפה מתינוק לציית ולהימנע מלגעת בחשמל, אלא ירחיק חפצים מסוכנים וירחיק את התינוק פיזית כאשר התינוק יסכן את עצמו. לקראת סוף הינקות חוקרים מתעניינים באיכות הקשר הורה-ילד שמבחינות בין הורים שמצליחים לחנך את ילדיהם ביתר אפקטיביות או בפחות אפקטיביות.

Diana Baumrind (1967) אספה אינפורמציה מתוך תצפיות טבעיות ותצפיות מעבדה על אינטראקציות הורה-ילד במשפחות עם ילדי גן. שני ממדים עיקריים של התנהגות הורית בלטו מתוך הנתונים. הראשון: "שליטה" או "תובענות" (דרשנות). לחלק מההורים היו ציפיות גבוהות מילדיהם והם התעקשו על כך שילדיהם יעמדו בהן. הורים אחרים דורשים מעט מאוד ולעתים רחוקות מכוונים או עוצרים את הילדים. הממד השני זה "היענות" או "מרכזיות הילד". חלק מההורים מקבלים מאוד ומגיבים אל הילדים. הורים אלה לעתים קרובות מעורבים בשיחה עם ילדיהם. הורים אחרים מנותקים יותר, דוחים ולא מגיבים ליוזמות החברתיות של ילדיהם. הקומבינציות השונות בין שני ממדים אלו העלו 4 טיפוסים הורים: הסמכותי, הרדני, המאפשר והמזניח. כל דפוס הורי מנבא היבטים שונים בהתפתחות הילד.

המחקר מראה שהורים סמכותיים מנבאים ילדים חברתיים, אחראיים ומפותחים קוגניטיבית, בעוד שהורים מהסוגים האחרים מגדלים ילדים פחות אופטימליים בכמה מישורים של התפתחות.

מה מסביר את הקשר בין הורות סמכותית ובגרות רגשית ושכלית אצל ילדים? הרי הקשר שנמצא הוא קורלטיבי. מה עומד מאחורי זה? כמו בשאלה לגבי הטמפרמנט וההתקשרות, ייתכן וגידול ילד בצורה סמכותית הוא ברובו תגובה לאישיות שמציג הילד, יותר מאשר הסיבה לאישיותו. לפיכך, הורים לילדים סתגלתיים משתמשים בטקטיקות ברורות ודורשניות בגלל שילדיהם הם משתפי פעולה מלכתחילה, ולא משום ששליטה נוקשה היא מרכיב הכרחי להורות אפקטיבית. באומרנד (1967) ענתה על כך שילדים רבים של הורים סמכותיים לא נשמעים להוריהם בקלות. בהרבה בתים סמכותיים שהשתתפו בתצפיות היו קונפליקטים

משפחה שמקשיב באמפתיה ומרגיע את דאגות ההורה, מעלה את הביטחון העצמי של ההורה ואת הדימוי העצמי שלו. ההורה, בעקבות זאת, יטה יותר להתנהג ביתר סובלנות ורגישות כלפי ילדו.

שנית, רשתות חברתיות נותנות להורים הזדמנויות להחליף אינפורמציה ומציעות הזדמנות לעזרה הדדית. חבר שנותן עצה טובה בעניין חיפוש עבודה, מקום מגורים טוב יותר, רופא טוב או שומר על הילד כאשר ההורה חייב ללכת, עוזר בכך להורים לבצע את ריבוי המטלות המורכבות של החיים. יחסי ההורים והילדים יוצאים נשכרים מכך.

שלישית, הרשתות החברתיות הפורמליות והלא פורמליות מספקות מודלים לביצוע תפקיד ההורות. בעצות שחברים נותנים הם יכולים לעודד או לבקר דפוסי מסוימים של אינטראקציות בין ההורים לילדים, בביקורי הבית ההדדיים מסופקים מודלים אחרים להתנהגות עם הילדים ולהתנהלות הבית.

רביעית, כאשר ילדים משתתפים ברשתות החברתיות הלא פורמליות המבוגרים משפיעים עליהם ישירות. דרכי ההשפעה מגוונות, ובהן נכללים הרעפת חום, עידוד וחשיפה למודלים אפשריים נוספים (Berk, 1989).

חיזוקים, חיקוי וציפיות שמספקים ההורים להתנהגות חברתית רצויה

ניתן להסביר התפתחות של ילדים לפי ההסבר של תיאוריית הלמידה, לפיה חיזוקים ודוגמא אישית שמספקים ההורים לחיזוק ההתנהגות של הילד מעודדים התנהגות טובה.

בחברות מערביות, מצאו הבדלים בין הציפיות של הורים ממעמד צווארון כחול, לעומת הורים ממעמד צווארון לבן, מילדיהם. הורים שעוסקים במקצועות של מיומנויות (עם מכונות, נהגים ומוכרים) שמו דגש על מאפיינים חיזוניים כמו ניקיון ומשמעת. הורים בעלי הכשרה אקדמית שמו דגש על מאפיינים פסיכולוגיים פנימיים כמו סקרנות, אושר, שליטה עצמית. הורים מהמעמד הבינוני השתמשו יותר בהסברים ובמחמאות מילוליים. הורים מהמעמד הנמוך יאמרו יותר: "תעשה את זה בגלל שאמרתי לך לעשות את זה", והשתמשו יותר במתיחת ביקורת ובענישה פיזית.

כמה תיאורטיקנים הציגו שמכוון שהורים ממעמד נמוך נתונים לחוקים ולמרות של אחרים במקום עבודתם, האינטראקציות שלהם עם ילדיהם מחקות את חוויותיהם שלהם. ההתנהגויות והנורמות שנדרשות להצלחה בעולם העבודה משפיעות על הרעיונות שיש להורים לגבי הכיוון שחשוב לדעתם להכין את הילדים אליו. הורים ממעמד בינוני, שרוצים לטפח את עולמם הפנימי של ילדיהם, נטענו בשנים של חינוך שבהם ההורים התרגלו לחשוב בצורה מופשטת על רעיונות. כמו כן, הביטחון הכלכלי של המעמד הבינוני מפנה להם אנרגיה לחשוב על ילדיהם ולתכנן את תגובותיהם, בשונה מהמצב במשפחות ממעמד נמוך שהלחצים הקיומיים שלהן משפיעות על תגובות ההורים, שכן משפחות החיות בעוני יותר משברים בחיי היומיום שהם תוצאה של קושי שמתפתח מכל סיבה: תשלום חשבונות, ויכוחים בין בני הזוג, המכונית ששובקת חיים, התלות בתשלומי רווחה, ואף מעצרים או דיווחים על אלימות מבית הספר. כאשר משברים מצטברים, הסבלנות של ההורה קצרה

לסיכום

יחסי הילד-הורה הם כר הכרחי להתפתחותן של מיומנויות אינטלקטואליות, רכישת שפה והפנמת ערכים חברתיים ומוסריים. האהבה, היציבות, הטיפול, ההזנה, האכפתיות, הדאגה, הרגישות והיציבות שמספק ההורה הם מתווכים חשובים ביותר להשגת יעדים אלה. המשפחה ללא ספק היא המקור לקשרים שהילד יבנה בעתיד. הקשרים הרגשיים שהילד מפתח עם הוריו ועם אחיו נשארים איתו לאורך כל חייו, והם משמשים אבות-טיפוס ליחסי החברתיים בעולם בחוץ, עם חבריו בבית הספר, בשכונה ואחר כך בבניית המשפחה והזוגיות שיבנה בעתיד. ניתן להבין את צמיחתה של תיאוריית ההתקשרות על הרקע התרבותי שבה צמחה ובתוך ההקשר של רוח התקופה. עצם הכנסת הטיפול האמיתי לתוך המרחב הנפשי של הילד היה חידוש. עם זאת, כיום, לאור המודלים המודרניים של יורי ברונפברנר ותיאוריית המשפחה כמערכת חברתית, יש להרחיב את העדשה ולהכליל בתוכה פרספקטיבות שונות - השפעות תוך משפחתיות הדדיות לצד השפעות מהמעגלים שבתוכם המשפחה מתפקדת. בנוסף, קיימים גם ממדים נוספים כמו פרקטיקות הוריות, אירועי חיים, נסיבות חיים וציפיות הוריות, שגם להם השפעה על הפרטים בכל משפחה.

של משמעת, אבל ההורים הגיבו לכך באופן רציונלי, ברוך וסבלני. הם גם לא דרשו מהילד דרישות לא הגיוניות, וגם לא הגיבו בצורה קשה ושרירותית. באומרנד הדגישה שזה לא עצם השליטה אלא השימוש ההגיוני והסביר בשליטה שמביא את התוצאות ההתפתחותיות הרצויות.

Maccoby & Martin (1983) הראו כי כיוון ההשפעה בין פרקטיקה הורית לבין מאפייני ילדים הולכת לשני הכיוונים. ילדים אימפולסיביים וקשים מקשים על הוריהם להישאר ברוחים ודרשניים וגם דמוקרטיים, אבל הפרקטיקה ההורית יכולה לשמש לצורך שימור או הפחתה של ההתנהגות הקשה של ילדיהם.

הסברים נוספים לקשר בין הורות סמכותית ותוצאות חיוביות: (1) שליטה שמועברת בצורה הוגנת והגיונית ולא בצורה שרירותית או מתוך דחף, יש לה סיכוי טוב יותר להיות מופנמת ולקבל את שיתוף הפעולה של הילד. (2) הורים מטפחים וקשובים, שמעבירים תחושת ביטחון מאופן ההתנהלות שהם דורשים מילדיהם, נותנים לילד מודל של דאגה וטיפול באחרים כמו גם של ביטחון והתנהגות אסרטיבית. (3) הורים שנשענים על טכניקות סמכותיות ומתאימים את ציפיותיהם ליכולת הילד לקחת אחריות על התנהגותו, הורים אלה מעבירים לילד מסר שהם רואים בו יצור בעל יכולות ומסוגלות, שיכול לבצע דברים בהצלחה עבור עצמו. כתוצאה מכך, מקבלים גם תפקוד בוגר עם הערכה עצמית גבוהה.

המלצות לקריאה נוספת

1. ברה-קרוס, ל' (2000). מושגי יסוד בטיפול משפחתי. חלק א. הוצאת ספרים "אח".
2. מינושין, ס' (1997). משפחות ותראפיה משפחתית. פרק 1. הוצאת רשפים. 11-23.
3. Ainsworth, M.D.S. (1969). Object relations, dependency, and attachment: A theoretical review of the infant-mother relationship. *Child Development*, 40, 969-1025.
4. Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychological Monographs*, 76, 43-88.
5. Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83-96.
6. Berk L.E. (1989). *Child Development*. part v. Allyn and Bacon. 599-639.
7. Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: vol 1. Attachment*. New York: Basic Books.
8. Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Separation, anxiety, and anger*, New York: Basic Books.
9. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
10. Haugaard, J. & Hazan, C. (2002). in *Handbook of parenting*, vol. 1, ch. 11, 313-328.
11. Kantor & Lehr, (1975). *Inside the family*. San Francisco: Jossey-Bass.
12. Lancaster & Whitten (1980). In L.E. Berk: *Child Development*. part v. Allyn and Bacon. 599-639.
13. Maccoby, E.E. and Martin, J.A. (1983). Socialization in the context of the family. In E.M. Hetherington (Ed), *Handbook of child psychology: Socialization personality and social development (Vol. 4)* New York: Wiley.
14. Patterson, G.R. (1982). *Coercive family process*. Eugene, OR: Castilia.
15. Ratter, M. (1990). Psychosocial resilience and protective mechanisms. In J. Rolf, A.S. Masten, D. Cicchetti, K.H. Nuechterlein & S. Weintraub (Eds), *Risk and protective factors in the development of psychopathology* (pp. 181-214). New York: Cambridge University Press.

